

УДК 1:1 (091)

ББК 87.3

Ярослав Гнатюк

МЕТАФІЛОСОФІЯ ЯК ЛОГІКА ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Виходячи із принципу єдності логіки гуманітаного пізнання та методології дослідження історії філософії, у статті аналізуються логічні аспекти та функції метафілософії. Головна увага звертається на метафілософську дедукцію як метод осмислення історико-філософської реальності. Метафілософська дедукція розглядається в контексті історичних типів філософії.

Ключові слова: логіка гуманітарних наук, методологія історії філософії, метафілософія, метафілософська дедукція, історичний тип філософії, концептуальний персонаж, аналітична конструкція.

У будь-якій сфері наукових інтересів, галузі наукового пізнання чи системі наукового знання зазвичай виокремлюють два відносно самостійних рівні наукового дослідження – власне науковий рівень та його метарівень. При такому підході розрізняють логіку та металогіку, мову та метамову, історію та метаісторію, антропологію та метаантропологію, психологію та метапсихологію, фізику та метафізику, етику та метаетику, філософію та метафілософію тощо.

Якщо філософія, як відомо, є теоретичним світоглядом, вираженим у вигляді філософських понять і категорій, то метафілософія – це результати аналізу філософії, виражені в метафілософських термінах і поняттях. З іншої перспективи, метафілософією називають філософські міркування про те, що таке філософські міркування, філософську рефлексію над філософією чи філософську саморефлексію.

Метафілософію можна також визначити і як філософський аналіз історії філософії, іншими словами, як філософію історії світової філософії чи філософію історії національної філософії.

Ураховуючи попередні дефініції, слід зазначити, що метафілософія в її логіко-методологічному аспекті базується на логіці гуманітарних наук та методології історії філософії, які нерозривно пов'язані між собою й не можуть існувати одна без одної в рамках метафілософії. Логіка як наука є систематичним вивченням аналітичних істин. Серед дисциплін логічного циклу виокремлюють сучасну символічну логіку та логіку наукового пізнання або логіку науки. Сучасна символічна логіка – це наука, яка вивчає формалізовані мови класичних і некласичних логік, досліджує їхні синтаксичні, семантичні та прагматичні аспекти [1, с.9]. Відповідно, логіка науки – це галузь логічного знання, в межах якої до систем наукового знання застосовуються поняття й методи сучасної символічної логіки як з метою розробки методології дедуктивних та індуктивних наук, так і для обґрунтування принципів побудови наукових теорій.

Логіка науки за предметом та методом поділяється на логіку природничих наук, методологічною основою якої є терміни та методи логіки висловлювань, логіки предикатів, формалізованої силістики, логіки часу, логіки змінювання, логіки причинності, квантової логіки, імовірнісної логіки, логічної математики, логічної фізики тощо, та логіку гуманітарних наук, методологічною базою якої є термінологічний та методологічний арсенал герменевтичної логіки, логіки історичного пізнання, логіки природної мови, логіки соціального пізнання, логічної граматики, логічної прагматики й інших.

Розглядаючи специфіку логіки гуманітарного пізнання на прикладі логіки історичної науки, В.Кузнецов відзначав, що “особливістю історичної дійсності є її цілісний характер, вона сама в певному сенсі може розумітися як індивідуальне ціле. Тоді індивідуальні події й індивіди, які беруть у них участь, об’єднуються в історичні процеси. Історичні процеси є зв’язаними подіями”. На його погляд, “історичний зв’язок характеризує безперервність історичного процесу як цілого. Співвідношення й зв’язки між індивідом (як частиною) й історичною подією (як цілим), між історичною подією (як ча-

стиною) й історичним процесом (як цілим), між індивідом й історичним процесом виступають реальними моментами історичної дійсності та визначають логіку й методологію історичного пізнання” [2, с.39]. Зазначене, на його думку, дозволяє зробити висновок про те, що “в історичному пізнанні зокрема й у гуманітарному пізнанні загалом застосовується в неявному вигляді особливий вид логічного виводу, який, на перший погляд, за скерованістю думки можна було б зарахувати до індукції (що й було зроблено у свій час В.Дільтеєм). Але оскільки ми маємо справу не з міркуваннями про властивості множин, а з міркуваннями, в яких фігурують як суб’єкти індивідуальні цілісні об’єкти та їх частини, такий вивід не є індукцією. Це своєрідний тип меріологічного узагальнення чи меріологічного обмеження, якщо міркування йде у зворотному напрямку. Меріологічне міркування від частини до цілого здійснюється на підставі абстрагування (відвернення від несуттєвого) та ідеалізації (виокремлення надзвичайного, особливого). Його специфіка полягає в перенесенні властивостей (наприклад, володіння певними ознаками) від деяких частин на ціле. При цьому випускають із поля зору багато “індивідуальних обставин (абстракція) й виокремлюють надзвичайні вчинки (ідеалізація)” [2, с.30–40]. Таким чином, якщо логіка природничих наук побудована на відношенні “елемент – множина”, то логіка гуманітарних наук заснована на відношенні “частина – ціле”, в її основу покладена не математична теорія множин, а соціологічна теорія типів.

Тип – це “зразок, модель для групи предметів” [3, с.574]. А ідеальний тип, як різновид типу загалом, – це “теоретична конструкція, схема, яка спочатку створюється в уяві дослідника, а потім співвідноситься з емпіричною реальністю” [4, с.149; 5, с.160]. В іншому визначенні ідеальний тип – це “теоретична конструкція, яка описує певне явище або процес; утворюється за допомогою висмикування певних аспектів явища або процесу та їх узагальнення у теоретичному понятті” [6, с.116]. Узагальнене ж розуміння ідеального типу полягає в тому, що ця теоретична конструкція є “абстрактне твердження про найважливіші особливості будь-якого соціального феномена” [7, с.156].

Ідеальний тип служить підставою для типологізації історії філософії як реального процесу. При логічному поділі історико-філософського процесу за видозміною ознаки виокремлюють такі історичні типи філософії: стародавню китайську філософію, середньовічну китайську філософію, нову китайську філософію, новітню китайську філософію, ведичний період індійської філософії, класичний період індійської філософії, посткласичний період індійської філософії, неоіндуїстський період індійської філософії, античну філософію, християнську середньовічну філософію, гуманістичну ренесансну філософію, новоевропейську філософію, німецьку класичну філософію, західну посткласичну філософію, докласичну добу української філософії, класичну добу української філософії, некласичну добу української філософії та постнекласичну добу української філософії. Проте названі історичні типи філософії забезпечують осягнення історії філософії як реального процесу за допомогою ідеальних типів лише на рівні генералізації історико-філософських феноменів. Однак попри генералізуюче розуміння та інтерпретацію історико-філософського пізнання вкрай необхідне індивідуалізуюче осмислення історико-філософського процесу, яке доповнює генералізуюче бачення та здійснюється за допомогою реальних типів. Саме тому сходження від ідеальних до реальних типів, від генералізації історико-філософської реальності до її концептуалізації шляхом виокремлення концептуальних персонажів є важливим етапом у процесі історико-філософського пізнання та розуміння.

Як зазначали Ж.Дельоз й Ф.Гваттарі, концептуальний персонаж – це “становлення або ж суб’єкт філософії, еквівалентний самому філософу”. Водночас вони наголошували, що концептуальний персонаж – це “не представник філософа, швидше навпаки, філософ являє собою лише тілесну оболонку для свого головного концептуального персонажа й усіх решти, які служать вищими заступниками, істинними суб’єктами його філософії” [8, с.74]. На думку Ж.Дельоза та Ф.Гваттарі, “у кожного персонажа є декілька рис, які мо-

жуть дати життя новим персонажам у тому ж або в іншому плані; концептуальні персонажі множаться” [8, с.88]. Вони зауважували, що “риси концептуальних персонажів співвідносяться з історичною епохою та середовищем, де вони виникають, й оцінити ці відношення можна тільки за допомогою психосоціальних типів” [8, с.88]. Однак при цьому стверджували, що хоча “концептуальні персонажі й психосоціальні типи покликаються один на одного, поєднуються між собою, але ніколи не збігаються” [8, с.82]. Серед специфічних рис концептуальних персонажів Ж.Дельоз та Ф.Гваттарі у своєму переліку виокремлювали риси реляційні (“Друг”, “Претендент”, “Суперник”, “Дитина”), динамічні (“просуватися”, “спускатися”, “стрибати по-к’єркегорівськи”, “танцювати по-ніцшеанськи”, “занурюватися по-мелвілловськи”), юридичні (“Адвокат” (Г.Ляйбниць), “Слідчий” (емпірики), “Суддя” (І.Кант)), екзистенційні (“Володар” (Емпедокл), “Раб” (Диоген), “Лицар віри” (С.К’єркегор), “Травець у кості” (Б.Паскаль)) [8, с.82–87].

Індивідуалізуюче осмислення історико-філософської реальності не завершується на етапі концептуалізації, а йде далі – від концептуальних персонажів до аналітичних конструкцій, що репрезентують певні концепти. Концептуальні персонажі в історико-філософському пізнанні відіграють роль засобів для прояснення чи глибшого розуміння концептів. За Ж.Дельозом й Ф.Гваттарі, “концепти мають потребу в концептуальних персонажах, які сприяють їх визначенню” [8, с.6].

Загалом концепт (від лат. *conceptus* – думка, поняття) – це характеристика поняття в його смисловому наповненні. “Концепт, – на думку Ж.Дельоза та Ф.Гваттарі, – позбавлений смислу, поки не поєднаний з іншими концептами й не зв’язаний із проблемою, яку він розв’язує або допомагає розв’язати” [8, с.192]. Продовжуючи далі, вони підкреслювали, що “концепт як пізнавальний засіб має смисл лише стосовно способу думки, до якого він відправляє, і концептуального персонажа, в якому він має потребу; інший спосіб й інший персонаж (наприклад, віра та слідчий) потребують й інших концептів” [8, с.94].

Як бачимо, у процесі індивідуалізуючого осмислення історико-філософського процесу чітко простежуються три етапи: генералізації, концептуалізації та аналітизації.

Виходчи з наведених передумов та припущень, можна побудувати метафілософію як методологічну логіку історії філософії, яка б раціонально обґрунтовувала метафілософські міркування. Головними видами метафілософських міркувань, на наш погляд, є два: метафілософська дедукція та метафілософська індукція.

Метафілософська дедукція має таку схему:

*Історичний тип філософії.
Концептуальний персонаж.
Аналітична конструкція.*

Схема метафілософської індукції протилежна до схеми метафілософської дедукції, оскільки в ній хід думки йде у зворотному напрямку:

*Аналітична конструкція.
Концептуальний персонаж.
Історичний тип філософії.*

При подальшому викладі основна увага буде сфокусована на ключових схемах метафілософської дедукції в історії світової та національної філософії, які допомагають краще збагнути створені філософські концепти, їхній зв’язок із концептуальними персонажами та історичними типами філософії.

Деякі ключові схеми метафілософської дедукції для осмислення історії філософії:

***Філософія Стародавнього Китаю
Конфуціанство***

I.

*Стародавня китайська філософія.
Досконаломудрий.
Шляхетна людина.*

II.

*Стародавня китайська філософія.
Досконаломудрий.
Виправлення імен.*

Даосизм

I.

*Стародавня китайська філософія.
Досконаломудрий.
Шлях Неба, природи та людини.*

II.

*Стародавня китайська філософія.
Досконаломудрий.
Недіяння.*

**Філософія Стародавньої Індії
Упанішади**

I.

*Ведичний період індійської філософії.
Учитель.
Тотожність Брахман – Атман.*

II.

*Ведичний період індійської філософії.
Учитель.
Карма.*

III.

*Ведичний період індійської філософії.
Учитель.
Сансара.*

IV.

*Ведичний період індійської філософії.
Учитель.
Мокша.*

Йога

I.

*Класичний період індійської філософії.
Учитель.
Розмежовуюче пізнання.*

II.

*Класичний період індійської філософії.
Учитель.
Визволення індивідуальної свідомості.*

Буддизм

I.

*Класичний період індійської філософії.
Учитель.
Залежне походження речей.*

II.

Класичний період індійської філософії.

Учитель.

Усезагальна зміна та непостійність.

III.

Класичний період індійської філософії.

Учитель.

Неіснування душі.

IV.

Класичний період індійської філософії.

Учитель.

Чотири шляхетних істини.

Антична філософія

Докласичний період античної філософії

Мілетська школа

I.

Іонійська філософія.

Мудрець.

Архе.

II.

Іонійська філософія.

Мудрець.

Апейрон.

Геракліт Ефеський

I.

Іонійська філософія.

Мудрець.

Логос.

II.

Іонійська філософія.

Мудрець.

Процес.

Піфагорейський союз

I.

Італійська філософія.

Друг.

Космос.

II.

Італійська філософія.

Друг.

Число.

III.

Італійська філософія.

Друг.

Гармонія.

Елейська школа

I.

Італійська філософія.

Друг.

Єдине буття.

II.

*Італійська філософія.
Друг.
Збіг мислення та буття.*

Класичний період античної філософії

Сократ

I.

*Грецька філософія.
Друг.
Пізнання себе.*

II.

*Грецька філософія.
Друг.
Знання добра.*

Платон

I.

*Грецька філософія.
Друг.
Ідея.*

II.

*Грецька філософія.
Друг.
Ідеальна держава.*

Арістотель

I.

*Грецька філософія.
Друг.
Форма всіх форм.*

II.

*Грецька філософія.
Друг.*

Чотири початки або причини всіх речей.

Християнська середньовічна філософія

Тома Аквінський

*Середня схоластика.
Учений.
Симфонія віри та розуму.*

Йоган Екгарт

*Середня схоластика.
Майстер.
Негативна відстороненість.*

Гуманістична ренесансна філософія

Джордано Бруно

*Філософія романського Відродження.
Герой.
Незліченна кількість світів.*

Микола Кузанський

Філософія германського Відродження.

Ідіот.

Вчене незнання.

Новоєвропейська філософія

Рене Декарт

Філософія Нового часу.

Ідіот.

Перша особа.

Блез Паскаль

Філософія Нового часу.

Гравець.

Аргумент парі.

Готфрід Лейбніць

Філософія Нового часу.

Адвокат.

Безмежна множина можливих світів.

Німецька класична філософія

Іммануїл Кант

Німецька класична філософія.

Суддя.

Обмеженість теоретичного розуму.

Георг Гегель

Німецька класична філософія.

Енциклопедист.

Всеомогутність діалектичного розуму.

Українська філософія

Григорій Сковорода

Класична доба української філософії.

Мандрівник.

Головна роль людського серця.

Наведені схеми метафілософської дедукції, звичайно ж, не вичерпують увесь клас усіх можливих схем. Вони лише окреслюють проблемне поле та вказують на можливі напрями їх подальшої розробки.

1. Гнатюк Я. С. Сучасна символічна логіка : лекційний курс : навч. посіб. / Я. С. Гнатюк. – Івано-Франківськ : Симфонія-форте, 2010. – 160 с.
2. Кузнецов В. Г. Логика гуманитарного познания / В. Г. Кузнецов // Философия и общество. – 2009. – № 4. – С. 22–63.
3. Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
4. Історична наука : термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко [та ін.]. – К. : Вища школа, 2002. – 430 с.
5. Хоптяр Ю. А. Історична термінологія : навч. посіб. / Ю. А. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2009. – 456 с.
6. Соціологія : словник термінів і понять / за заг. ред. Є. А. Біленького і М. А. Козловця. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.

7. Масионис Дж. Социология / Дж. Масионис. – С. Пб. : Питер, 2004. – 752 с.

8. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – М. : Академический Проект, 2009. – 261 с.

Based on the principle of unity of human knowledge and logic of the research methodology of history of philosophy, in the article analyzes the logical aspects of metaphilosophy. Main attention is drawn to the metaphilosophical deduction as a method of understanding the historical and philosophical reality. Metaphilosophical deduction is considered in the context of historical types of philosophy.

Key words: *logic of Humanities, methodology of history of philosophy, metaphilosophy, metaphilosophical deduction, historical type of philosophy, a conceptual character, analytical design.*

УДК 502.3:17

ББК 101:504

Роман Черепанин

ЕКОФІЛОСОФІЯ – АКТУАЛЬНА СВІТОГЛЯДНА ТА ЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ

Описуються загальні принципи філософії природи. Особливу увагу приділено екофілософії, яка досліджує різноманітні аспекти відношень між людиною та природою. Досліджується проблемне поле екологічної філософії природи – питання місця людини в природі, деградація природи, екологічна криза, проблеми цінності природи, етичні питання, ставлення людини (суспільства) до природи (довкілля), аналіз суспільного ладу, господарської діяльності.

Ключові слова: *філософія природи, екофілософія, ставлення людини (суспільства) до природи (довкілля), світогляд, екологічна етика.*

Перед обличчям екзистенційних загроз, в умовах екологічної кризи природа перестала бути чимось очевидним. Людство стало достатньо незалежним від біосфери, воно знищує її найважливіші складові частини, змінює в ній основні хімічні цикли, виводить її на нові параметри взаємозв'язків і взаємовідносин живих організмів між собою та оточуючим середовищем. Тому мова йтиме не тільки про природу як тему теоретичної філософії, але також про природу як об'єкт людської діяльності: філософія природи стає частиною практичної філософії [6]. Метою розширення предмета й завдань філософії природи є більш повне, адекватне її пізнання, визначення напрямів ставлення до неї та моральних основ взаємодії.

Під філософією природи частіше за все розуміють дослідження завдань, властивостей і характеристик природничих наук (природознавства); філософських підстав природознавства [11]. Спостерігається зростання філософського інтересу до природознавчої проблематики. Цей інтерес спричинюється із двох сторін. Сучасне природознавство відкриває нові виміри й аспекти дійсності (теорія хаосу, теорія катастроф, молекулярна біологія та революційні зміни в генетиці, екологія людини, нове розуміння процесу еволюції життя на Землі), які спричинюють переосмислення “класичних” проблем філософії науки. Глобальна екологічна криза – інший фактор, що викликає інтерес до природи і до філософської рефлексії щодо її суті, способів і форм існування та можливості адекватного пізнання.

Сучасна наука розглядає три основні напрями дослідження філософії екології. Перший ракурс зумовлений потребою оцінити особливості сучасної екології як природничої науки на шляху її руху від класичної до постнекласичної науки. Вони пов'язані як з осмисленням місця людини в екосистемі, так і з особливостями людського впливу на хід пізнання. Включення аксіологічної складової до науково-екологічного пізнання на рівні постнекласичної науки зумовлює другий невід'ємний ракурс філософії сучасної екології – визначення морального ставлення до природи, всього живого. Означені проблемні ракурси – формування постнекласичної екології та екологічної етики – є складовими більш загальної проблеми – світогляду сучасної екології [8].

У світлі цих інспірацій, у наукових дослідженнях виявилися різні тенденції. Прагнення до модифікації традиційної філософії природи, згідно з якою остання являє со-